

PANJSKE KONČNICE ŠTAJERSKE LJUDSKE SLIKARSKE DELAVNICE

Gorazd Makarovič

Podobo, ki jo imamo o panjskih končnicah, dajejo predvsem dela treh večjih skupnosti: delavnice, v kateri so slikali obrtno baročno šolani slikarji, delavnice v Selcah¹ in delavnice, ki je delovala na Štajerskem. Namen sestavka je ugotoviti in opisati končnice te štajerske delavnice. V tekstu opisujemo dela, ki kažejo isto roko ali delavnico, jih postavljamo v čas in prostor ter ugotavljamo motiviko in pomen delavnice za slikarstvo na panjskih končnicah.

Zasilni naziv »štajerska delavnica« je upravičen, ker je delavnica delovala na Štajerskem in ker so v tem delu Slovenije na čebelnjakih prevladovali njeni izdelki.

Spoznavne značilnosti štajerske delavnice

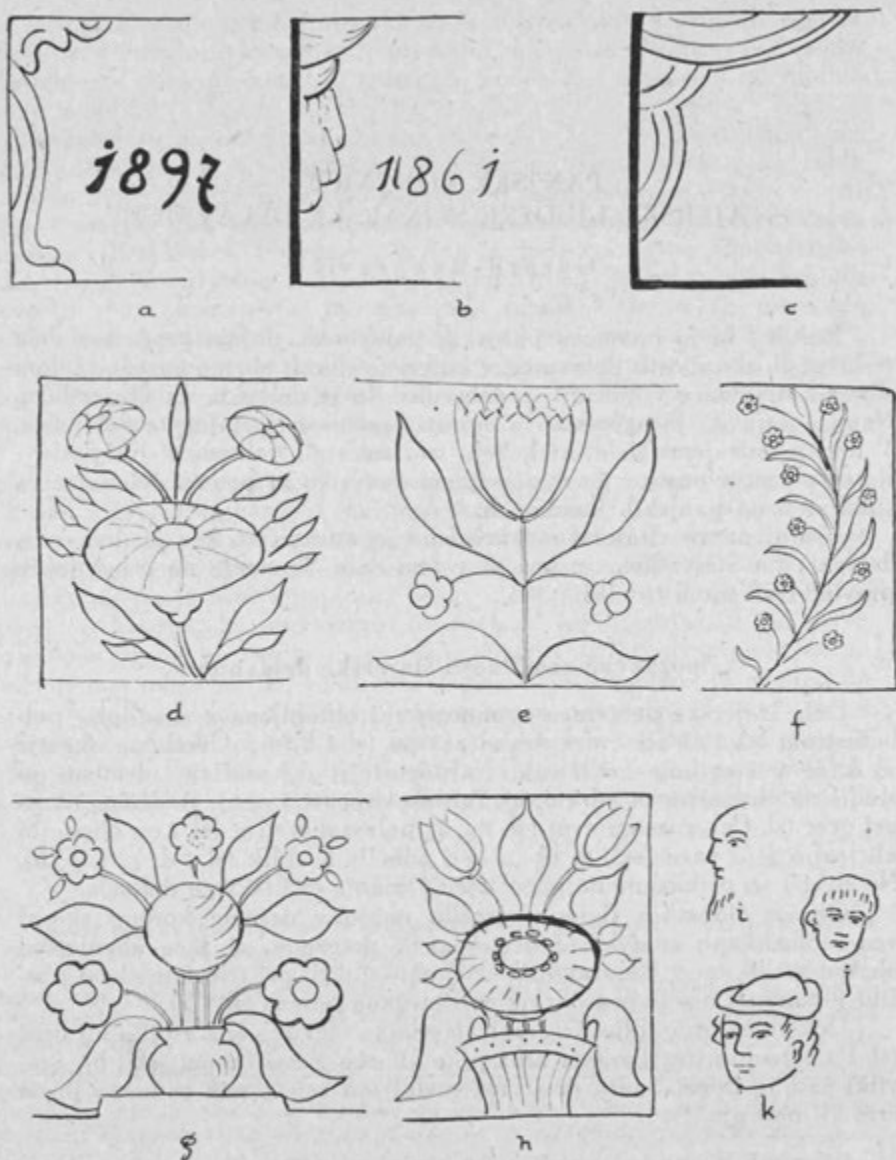
Dela štajerske delavnice so mnogokrat obrobljena z značilnim polbalustrom (sl. 1 a) ali z drapirano zaveso (sl. 1 b, c).² Cvetlično okrasje se kaže v številnih različicah. Najpogostejši dekorativni elementi so središčen elipsast cvet (sl. 1 d, h), tulpast cvet (sl. 1 e, h), središčen okrogel cvet (sl. 1 g), rozeten cvet (sl. 1 g, f) polrozeten cvet (sl. 1 e), elipsasta ali trapezasta vaza (sl. 1 g, h) in listi značilnih oblik (sl. 1 d, e, f, g, h). Na sliki 1 so prikazane najpogostejše variante cvetličnega dekorja.

Obrazi človeških figur v profilu imajo v nosnem korenu skoraj vedno naslikano značilno črtico (sl. 1 i), poteze v en face obrnjenem obrazu so slikane z vodoravnimi črticami (sl. 1 j), pri tričetrtinskem profilu je narisan nos in ena obrv z nepretrgano potezo (sl. 1 k).

Delavnica uporablja pri letnicah enojno številko ena s piko ali brez (sl. 1 a), dvojno številko ena brez pike ali obe v isti letnici (sl. 1 b). Številki šest in devet imata dostikrat podaljšan repek nad osnovno pisno črto ali pod njo.

¹ Gorazd Makarovič, Panjske končnice ljudske slikarske delavnice iz Selc, Loški razgledi IX. 1962.

² Potrebno se nam zdi opozoriti, da je podobno zaveso, (sl. 1., c), vendar popolnoma druge figure slikal slikar ali slikarica v Kranju ali okolici v 20. in konec 19. stoletja. A. Bukovec pravi, da je bila to žena nekega učitelja. Značaj teh končnic je diletantski. Znan izdelek te vrste je končnica Kmet ziblje Francoza.

Sl. 1. Spoznavne značilnosti štajerske delavnice

Delavnica uporablja zeleno, modro, rdečo, rjavo, oker, črno, sivo in belo barvo. Končnice včasih obdaja črn rob. Skoraj brez izjeme so slike na mehek les.

So. Katerina in
sv. Luka.
Slikarija na
hišni fasadi
(Logarska
dolina št. 20)

Ilustracija iz
knjige »Serze
ali Sposnanje in
sbojšhanje
zhloveshkiga
serza.
V Ljubljani,
1851.
Natisnjeno
per Rosalii
Eger«

Panjske končnice

Hudič babi jezik brusi — Zandarja vodita ujeta razbojnika — Srca, ogledala
človeških grehov in kreposti

Med deli z istim okrasjem, kompozicijo, motivom in barvami opazamo dve ali tri roke. Zlasti proti koncu 19. stoletja nastopajo končnice z izredno tenko risbo. Slikar teh končnic je uporabljal za slikanje kontur pero, to je menda edini primer v slikarstvu na panjskih končnicah.

Motivika

Med končnicami štajerske delavnice ugotavljamo naslednje motive:³

Posvetni motivi:

Babji mlin; boj za hlače; godci; gostilničar vozi svoj trebuh na kolesčku; gams in kozorog; hudič nosi otroke v košu; hudič brusí babi jezik; hudič odnaša zapeljivce; komedijanti; kozel in krojači se tehtajo; kozel žre in serje krojače; krojači bežijo pred polžem; kmet nese vrečo v mlin; kmet na vozu; karneval; lovčev pogreb; lisica igra na rog, živali plešejo; lisica brije lovca; lov na severnega jelena; lov na jazbeca; lovec strelja jelena; lovec strelja medveda; lovci in ris; lev; Luter in Katra; Lutra in Katro peljejo hudiči; medved podi lovca; medved strelja lovca; medved zobozdravnik; mož s širokokrajnim klobukom; mož kadi pipo, žena ga škropi z blagoslovljeno vodo; mesar; mesto; novačenje; ogrebanje roja; oficirja se rokujeta; Pegam in Lambergar; rože; spopad dveh zveri; snubec; stopnice življenja; Turki morijo mater in otroka; uboj v Lučah; uradnik brusí ženi jezik; ura; vojaki; vojaki in dve ženi; vojaki gredo z ženo in psom iz hiše; vojski pred spopadom; živali plešejo in godejo; žena pretepa moža; žena vleče moža iz gostilne; ženo pelje mož na vozu iz gostilne; žandarja peljeta dva ujetnika.

Nabožni motivi:

Abrahamova daritev; Adam in Eva; Ana in Marija; Absalom; sv. Anton puščavnik; sv. Barbara; beg v Egipt; beg iz Sodome; bog prekolne Kajna; bog ustvari Sonce in Mesec; birma; bičanje; sv. Blaž; sv. Boštjan; Cahej; čudeži Kristusove krvi; David in Golijat; sv. družina pri delu; sv. družina pri branju; sv. Duh; sv. Duh razsvetli apostole; device neso Marjetino podobo v procesiji; sv. Frančišek Asiški; stigmatizacija sv. Frančiška; sv. Ksaverij; sv. Florjan; sv. Elizabeta; evangelisti; legenda sv. Genovefe; sv. Gertruda; hudič skuša Kristusa; izgubljeni sin se vrne; sv. Izidor; zgodba o izgubljenem sinu; sv. Hubert; Izraelci ple-

³ Seznam je narejen po pregledu naslednjih zbirk: Mestni muzej Celje (247 primerkov), Kranjski muzej (34 primerkov), Slovenski etnografski muzej v Ljubljani (83 primerkov), privatna zbirka Galob, Mežica (36 primerkov), Pokrajinski muzej v Mariboru (9 primerkov), Cebelarski muzej v Radovljici (7 primerkov), Mestni muzej v Skofji Loki (2 primerka), Sudnikarjeva zbirka v Kamniku (8 primerkov), Zbirka ČD v Slovenskem etnografskem muzeju (61 primerkov). Motivi so razdeljeni v posvetne in nabožne ter grupirani po abecednem redu.

šejo okoli zlatega teleta; izgon iz raja; IHS; IHS z angelčkoma; sv. Janez Nepomuk; sv. Jožef; Job na gnoju; sv. Juri; sv. Jakob; Jezus in Marta pri vodnjaku; Jezusovo srce; Jezus izganja trgovce iz templja; Jezus ozdravi mrtvoudnega; Jezušček in Janezek Krstnik; sv. Katarina in Barbara; Kajn ubije Abela; Kristus vladar sveta; Križani, pod njim leži govedo; Kristus pred Pilatom; Kristus pod križem; Kristusa kronajo s trnjem; Križev pot; križ med rastlinsko ornamentiko; Lazar in bogatin; sv. Lovrenc! sv. Lovrenc in sv. Miklavž; sv. Lucija in sv. Katarina; Sv. Luka in sv. Marko; sv. Marko in sv. Florijan; sv. Martin; sv. Martin in sv. Juri; Marija zaščitnica! Marija rožnovenska; Marija pomočnica; Marija pomočnica in Barbara; Marija, sv. Juri in neugotovljen svetnik; Marija škapulir; Marijina poroka; Marijina smrt; Marijino vnebovzetje; Marijino kronanje; monštranca in angela; sv. Marjeta; sv. Miklavž in sv. Florjan; sv. Miklavž in sv. Lovrenc; sv. Miklavž; sv. Mihael; noetova barka; Oljska gora; oznanjenje na gori Tabor; pokol nedolžnih otrok; pogreb; polaganje v grob; pohod sv. Treh kraljev; poklon pastirjev; poroka; prestol milosti; procesija; sv. Polona; sv. Rok in sv. Boštjan; Saloma; Salomonova sodba; sprevod; srce Marijino in srce Jezusovo; svatba v Kani; smrt pravičnika in grešnika; srca, ogledala grehov in kreposti; srce Marijino, srce Jezusovo in simboličen prikaz Kristusovega trpljenja; sedem zakramentov; neugotovljiv svetnik; neugotovljiva svetnica; sv. Trije kralji; sv. Trojica; tabli z zapovedmi; tabla z zapovedmi in ples okoli zlatega teleta; vesoljni potop, vstajenje; vkrcanje na Noetovo barko; sv. Vid; zadnja večerja; žene na grobu.

Naštejemo lahko 55 posvetnih in 118 nabožnih motivov. Poučna je primerjava z motivnim opusom selške delavnice.⁴ Selška delavnica upodablja okoli 141 motivov, štajerska 173. Razmerje posvetnih in nabožnih je pri selški delavnici približno 1 : 1, pri štajerski pa 1 : 2. Kje je vzrok tej razliki za zdaj še ne moremo ugotoviti. To bo moč zlasti takrat, ko bo obdelan in znan opus baročno obrtno šolanih slikarjev, ki je bil obema delavnicama v veliki meri za vzor in bil bolj prezenten selški kot štajerski delavnici. Že sedaj je bolj ali manj jasno, da so večino fantastičnih motivov, ki zlasti pritezajo pozornost raziskovalcev, vnesli v slikarstvo na panjskih končnicah obrtni baročni slikarji in da so jih nato prav z njihovih končnic prevzeli obe delavnici in drugi obrobni slikarji. Problem pa bo postal jasen šele s konfrontacijo opusov vseh treh glavnih akterjev v tem slikarstvu.

Vsekakor je štajerska delavnica prinesla nekaj novih motivov. Naj jih nekaj naštejemo: gostilničar vozi trebuh na koleščku; gams in kozorog; hudič nosi otroke v košu; hudič odnaša zapeljivce; karneval; lov na severnega jelena; medved zobozdravnik; mož kadi pipo, žena ga škropi z blagoslovljeno vodo; uboj v Lučah; uradnik brusí babi jezik; žandarja peljeta ujetnika etc.

⁴ G. Makarovič, o. c., str. 122.

Snov je zajemala tudi iz resničnega življenja. Primer: uboj v Lučah.⁵ Za predloge so ji bili tudi tiski in druge ilustracije. Za zgled navajamo končnico »srca, ogledala grehov in kreposti« in ilustracijo iz knjige Serze ali Sposnanje in sboljšanje zhloveshkiga serza,« etc. V Ljubljani, 1851, Natisnjeno per Rosalii Eger. (Glej slikovno prilogo.)

Določitev provenience

Celjski muzej, ki hrani 247 končnic, izdelanih v štajerski delavnici, je nabiral končnice po Savinjski in Tuhinjski dolini, kjer skoraj ni bilo najti izdelka druge delavnice ali pomembnejšega mojstra. Razen ene imajo vse končnice naše delavnice v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani (odslej SEM) navedena štajerska najdišča, in sicer Novo Štifo (končnice z inv. št. 951, 954, 959, 960, 965, 972, 973, 974, 975) in Gornji grad (inv. št. 288, 7290, 7293, 7296, 7297). Tri končnice, ki so izdelek štajerske delavnice, so bile kupljene v vasi Tirosek pri Novi Štifi.⁶

Gornji podatki nam pravijo, da so bile končnice opisane delavnice razširjene na Štajerskem. Drugod po Sloveniji jih je bilo malo, to se vidi tudi po tem, kako so štajerski izdelki zastopani v zbirkah lokalnih muzejev, ki so nabirali gradivo na svojem področju. Loški muzej hrani samo dve končnici štajerske delavnice, Kranjski muzej, ki že meji na Štajersko, 34, Čebelarški muzej v Radovljici, ki je sicer nabiral marsikje, 7.

Da sta slikarja ali da so slikarji opisane delavniške skupnosti res delovali na Štajerskem, vemo po »in situ« ohranjenih slikarijah. Te so: Logarska dolina št. 18 (kapelica z naslikano zadnjo večerjo in sv. Krištofom), Grušovlje 9 (slikarija na kašti, ki prikazuje sv. Florjana), Logarska dolina št. 20 (slikarija na hišni fasadi, ki prikazuje sv. Katarino in sv. Luka), Pobrežje pri Nazarjih (kapelica z naslikanim božjim grobom), Šentjanž pri št. 1 (kapelica z naslikanim sv. Duhom), Šmiklavž 32 (slikarija na leseni kašti, ki prikazuje sv. Florjana in božjepotno Marijo), Robanov kot 33 (stenska slikarija, ki prikazuje Marijo zaščitnico s plaščem), Robanov kot 29 (stenska slikarija, ki prikazuje sv. Jurija), Bočna (v kapelici naslikana sv. Trojica), Homec Brdo (v kapelici je naslikan sv. Rok), Radmirje 50 (v kapelici je naslikan sv. Janez Nepomuk), Tirosek 36 (slikarija na svinjaku, ki prikazuje Križanega, sv. Antona puščavnika in sv. Florjana), Strmec 18 (stenska slikarija, ki prikazuje sv. Florjana), Strmec 21 (stenska slikarija, ki prikazuje Marijino kronanje).⁷

⁵ Končnica je bila naslikana po resničnem dogodku, ki se je zgodil v Lučah. Motiv na končnicah obdeluje kustodinja Mestnega muzeja v Celju Milena Moškon.

⁶ Marija J a g o d i c e, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš, 1958, str. 105.

⁷ Navedeni podatki so iz terenskega gradiva Mestnega muzeja v Celju. Podatki in reproducirano fotografijo mi je priskrbelo kustodinja Milena Moškon, in se ji za to iskreno zahvaljujem.

Te slikarije nam kažejo, da je glavni slikar te delavnice potoval in da je deloval na Štajerskem. Torej je vsak dvom o širši provenienci nemogoč, zlasti ker vsaj do sedaj ne poznamo v drugem delu Slovenije niti ene kapelice ali stenske slikarije, ki bi bila delana v tem osebnem stilu.

Končnice štajerske delavnice so tudi migrirale s svojega matičnega področja, čeprav verjetno v majhni meri. Mestni muzej v Škofji Loki namreč hrani dve končnici štajerske delavnice, ki ju je zasledil na lastnem terenu. Ena končnica v SEM ima v inventarni knjigi navedeno najdišče Dravlje pri Ljubljani.

Čas delovanja štajerske delavnice

Približen čas delovanja štajerske delavnice nam povedo najstarejše in najmlajše letnice na znanih primerkih. Najstarejši doslej znani letnici sta 1841 (Mestni muzej v Celju, inv. št. 488) in 1842 (Kranjski muzej, s. n. Hudič nosi otroke v košu). Najmlajše letnice so 1899 (Mestni muzej v Celju, inv. št. 542), 1905 (Čebelarski muzej v Radovljici, s. n., Pegam in Lambergar) in 1910 (Mestni muzej v Celju, inv. št. 453).

Štajerska delavnica je torej delovala nekako od leta 1840 do 1910, torej okoli 70 let. Prav mogoče je bil okostnica te delavnice en sam plovodit slikar z enim ali dvema pomočnikoma.

Štajerska delavnica je delovala torej v istem času kot selška, ki je začela slikati končnice nekako v istem času, končala pa 1891.⁸

Slikarji

Kdo je slikal te končnice, pravzaprav ni tako pomembno, saj je slikarstvo na panjskih končnicah pač neosebno in pri njem ne moremo govoriti o nekem »osebnem presežku«. V literaturi je znanih 45 ali celo 50 slikarjev, ki so poslikovali končnice.⁹ Družbeni položaj in izobrazba končničarjev nam je v dobršni meri znan, pri tem je pač vseeno, ali je ta slikar naslikal to ali ono končnico. Ugotoviti slikarje naše delavnice ne bi bilo zelo težko, saj poznamo čas delovanja delavnice, veliko število kapelic in stenskih slikarij. Nedvomno še živi, vsaj v nekaterih hišah s takšno slikarijo, spomin na slikarja, ki je nehal slikati šele okoli 1910. Opozarjamo na slikarja Malnarjevega Jakca; o njem pravi ljudsko izročilo, da je bil samo slikar, torej profesionalc. Ta je menda slikal v Lučah, svoje izdelke pa prodajal po Savinjski in Radoški dolini.¹⁰

⁸ G. Makarovič, o. c.

⁹ A. Bukovec, Naše panjske končnice, Slovenski čebelar, 1945 passim Kartoteka študentske etnografske ekipe za slovensko Koroško, Jernej Susteršič, Ljubljana, Lastni terenski zapiski.

¹⁰ Podatek je iz še neobjavljene razprave A. Bukovca o slikarjih panjskih končnic.

S tem izročilom se ujemajo naslednja dejstva. Izredno veliko število izdelkov je lahko naslikal (morda s pomočnikoma) le slikar, ki mu je bilo to edino delo. Če je prodajal svoje izdelke po Savinjski in Radoški dolini, je tam prav lahko poslikal kapelice in hišne fasade, ki jih navajamo v poglavju o provenienci. Vsekakor je slikar štajerske delavnice živel v Lučah, saj je poznal dogodek iz tega kraja.¹¹ Na hrbtni strani končnice, ki jo brani SEM, je naslednje s svinčnikom pisano naročilo: »tukaj tist namalajte ko je v Luči tri zaklo«.

Še ena sugestija obstoji o enem slikarju štajerske delavnice. To naj bi bil »stari oče Presečnik, po domače Kneblav oče iz Savinjske doline od sv. Lenarta«.¹²

Zaključek

V gornjem tekstu smo ugotovili dela delavnice, ki je delovala na Štajerskem, ugotovili ozemlje, na katerem so bile te končnice razširjene, motiviko in čas delovanja štajerske delavnice. Ob drugem nam sestavek pove tudi to, da se je slikarstvo panjskih končnic razširilo na Štajersko razmeroma kasno (okoli ali pred 1840), saj tam skoraj ni bilo najti drugih izdelkov razen končnic naše delavnice. Ob izdelkih obrtnih baročnih slikarjev je Gorenjsko obvladovala selška delavnica,¹³ Štajersko pa štajerska delavnica. Seveda je povsod delovalo tudi večje število obrob-nih slikarjev z malenkostno produkcijo in čebelarjev samih, ki so si poslikali končnice.

¹¹ Gl. opombo 5.

¹² M. Jagodica, l.c.

¹³ G. Makarovič, o.c., opomba 10.

Summary

THE PAINTED BEE-HIVE FRONTS FROM A POPULAR PAINTERS' SHOP IN STYRIA

The present study discusses a popular painters' shop which produced painted bee-hive fronts and which existed in the Slovene part of Styria from the second quarter of the XIXth century and into the first decade of the XXth century. The study identifies its products, it investigates the motifs used by its painters, and the provenience. In the conclusion the study emphasizes that this painters' shop was indeed one of the painted bee-hive fronts in Styria which was able with its products to modinate this sphere of market in the Slovene Styria.